

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

CURRENT TRENDS IN STATE BANKS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Метою дослідження є визначення основних тенденцій розвитку банків з державною участю в 2020–2023 рр. З'ясовано, що розвинута мережа відділень, приналежність до об'єктів критичної інфраструктури, підтримка з боку держави та довіра населення зумовлюють особливу важливість державних банків для забезпечення стабільності економіки та національної безпеки держави у воєнний та післявоєнний періоди. Проаналізовано місце банків з державним капіталом в банківській системі за активами, кредитним та депозитним портфелем. Здійснено оцінку фінансових результатів діяльності державних банків упродовж 2020–2023 рр., обґрунтовано причини прибутковості та збитковості в різні періоди. Виокремлено основні проблеми функціонування державних банків: висока частка NPL, зменшення кількості діючих відділень, нижчі показники ефективності у порівнянні з приватними та іноземними банками, надто висока частка держави у банківському капіталі тощо.

Ключові слова: державні банки, банківська система, NPL, націоналізація, POWER BANKING.

The purpose of the study is to determine the features and main problems of the functioning of state-owned banks in Ukraine. The relevance of the topic lies in the fact that the most developed network of branches of state banks, their belonging to critical infrastructure facilities, support from the state and public trust determine the special importance of state banks for the stability of the economy and national security of the state in the war and post-war periods. In the research process, the following methods of learning were used: generalization and comparison (to compare the financial indicators of state-owned banks for different years), observation (during the study of the peculiarities of the state-owned banks of Ukraine, including during martial law); system analysis (when summarizing the main problems of the functioning of state-owned banks), graphic (for constructing graphic displays of the received data). The main development trends of banks with state participation in 2020–2023 have been analyzed. Their place in the banking system by assets, loan and deposit portfolios has been determined. It was revealed that the share of state banks in the net assets of the banking system is 53%, in the deposit portfolio of individuals 60.6%, and in the loan portfolio – 29%. An assessment of the financial results of all state-owned banks during 2020–2023 was carried out, the reasons for profitability and their unprofitability in different periods were substantiated. In 5 months of 2023, state banks concentrated almost 59% of the total profit of the banking system. The first place in terms of profitability and the size of the deposit portfolio is occupied by Privatbank, which is the most efficient state bank of Ukraine. The mission of public sector banks during the period of martial law is to ensure the financial stability of Ukraine, support and stability of the functioning of the banking sector, ensure the financing of priority sectors of the economy and the smooth functioning of critical infrastructure enterprises, including those that are state-owned. The practical value of the article lies in highlighting the main problems of the functioning of state banks: a high share of NPLs, a decrease in the number of operating branches, lower efficiency indicators compared to private and foreign banks, too high share of the state in bank capital, etc.

Key words: state banks, banking system, NPL, nationalization, POWER BANKING.

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.6-16>
УДК 336.7

Матвійчук Н.М.¹

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Matviichuk Nataliia

Lesya Ukrainka Volyn National University

Постановка проблеми. Станом на 1 серпня 2023 р. в Україні функціонує 5 банків з державною участю. На них сукупно припадає майже 53% чистих активів усіх банків, тобто у сучасних умовах саме вони становлять основу банківської системи України. Відповідно до рішень НБУ від 20 квітня 2021 р. № 148 «Про об'єкти критичної інфраструктури в банківській системі України» та від 24 квітня 2022 р. № 9/ДСК «Про затвердження переліку банків України, що залучаються до роботи (здійснення операцій) в умовах особливого періоду» банки державного сектору включено до переліку об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України [1, с. 2]. Поведінка державних банків не лише відбиває домінуючі тренди у діяльності банківської системи, а значною мірою їх формує. Це в сукупності зі значною часткою державного банківського сектору в національній грошово-кредитній системі є об'єктом посиленого нагляду та регулювання з боку фінансових державних органів та НБУ.

Тому особлива увага у воєнний та післявоєнний періоди приділяється подальшому сталому

функціонуванню банків державного сектору, які забезпечують стабільність банківської системи та національну безпеку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність державних банків є об'єктом досліджень багатьох вчених, серед яких варто виділити: Вовчака О., Бортнікова Г., Деревко О., Дзюблюка О., Костогриза В., Кретова Д., Крупку М., Огородника В., Оніщенко В., Пяткова А., Родінова Т., Солодовнік О., Степаненко К. та ін. Однак, враховуючи динамічний розвиток банківського сектору, воєнні дії, що кардинально вплинули на суспільне життя та функціонування банківської системи, і прийнятий курс на реформування державного сектору України, існує потреба регулярного моніторингу діяльності державних банків, обґрунтування основних проблем їх діяльності з метою формування ефективної та конкурентоспроможної банківської системи.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сучасних тенденцій та основних проблем функціонування державних банків в Україні.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7168-4073>

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про банки та банківську діяльність», державним банком є банк, 100 % статутного капіталу якого належить державі. Банки з державною часткою – банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75% статутного капіталу банку.

Останнім банком, що отримав статус державного в Україні, став системно важливий Сенс Банк (табл. 1). Для його націоналізації Верховна Рада затвердила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану», що дозволив НБУ виводити з ринку банк, якщо проти його кінцевих бенефіціарів запроваджені українські чи міжнародні санкції. Ухвалений закон також дозволяє здійснювати компенсацію акціонерам таких банків лише коштами російських репарацій. Націоналізація Сенс Банку відбулася в липні 2023 р. Зв'язки власників істотної участі в Сенс Банк М. Фрідмана та П. Авена з країною-агресором росією завдавали значного репутаційного впливу на діяльність банку. Це вплинуло на погіршення платіжної дисципліни позичальників, що призвело до зменшення його регулятивного капіталу на 50% з 1 березня 2022 р. до 1 липня 2023 р. [2].

З активами 97,65 млрд грн та зі значним обсягом депозитного портфелю Сенс банк є десятим найбільшим у країні. НБУ прогнозує, що після націоналізації українці активніше користуватимуться

послугами установи, оскільки вона не буде пов'язана з російськими олігархами.

2019–2022 роки для банківської системи України були напрочуд складними. У 2020 р. у зв'язку з пандемією Covid-19 відбулося погіршення фінансового стану банків і банківський сектор отримав 41,3 млрд грн чистого прибутку, що на 29% менше аналогічного періоду 2019 р. На ПриватБанк в 2020 р. припало 61% усього прибутку (25,3 млрд грн). Незважаючи на труднощі, всі державні банки в 2020 р. були прибутковими, окрім Укрексімбанку, який отримав величезний збиток – 5,59 млрд грн (рис. 1).

Досить успішним роком для держбанків став 2021 р. Комерційні банки за 2020–2021 рр. отримали від НБУ майже 90 млрд грн 3–5-річних нецільових кредитів рефінансування під 6–8% річних та вклали 70% цих коштів у ОВДП під 11–12%, профінансувавши дефіцит держбюджету. Більшість банків, що отримали рефінансування, проблем із ліквідністю не мали. Лише 30% обсягу рефінансування банки направили на кредитування реального сектору економіки. Рефінансування було надане трьом із чотирьох державних банків (Ощадбанку, Укрексімбанку та Укргазбанку) та зумовило їх високу прибутковість та операційну ефективність [3, с. 3].

В 2022 р. через катастрофічні наслідки воєнних дій та суттєве погіршення кредитного портфелю банківська система України отримала сукупний прибуток втричі менший, ніж у 2021 р. Найкраще рік завершив ПриватБанк із прибутком в 30,3 млрд грн.

Таблиця 1

Державні банки України

Банк	Частка держави у власності, %	Чисті активи, млрд грн	Частка чистих активів у банківській системі, %	№ за розміром чистих активів	Як опинився у державній власності
Приватбанк	100,0	553,61	22,2	1	Створено приватними власниками у 1992 р.; визнано неплатоспроможним і націоналізовано у 2016 р.
Ощадбанк	100,0	288,04	11,5	2	Створено на базі установ Ощадбанку СРСР в Україні у 1991 р.
Укрексімбанк	100,0	253,61	10,2	3	Створено указом Президента у 1992 р.
Укргазбанк	94,94	157,13	6,3	4	Створено приватними власниками у 1995 р., націоналізовано у 2009 р.
Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	100	77,11	3,1	5	Заснований у 1992 р. та з 2001 р. здійснював свою діяльність під назвою Альфа-Банк. У 2022 р. було здійснено зміну юридичного найменування банку та створено новий бренд Sense Bank. В 2023 р. через зв'язок власників істотної участі з режимом країни-агресора банк націоналізовано
Всього		2494,9	53,3		

Джерело: узагальнено автором на основі [3, с. 11; 4]

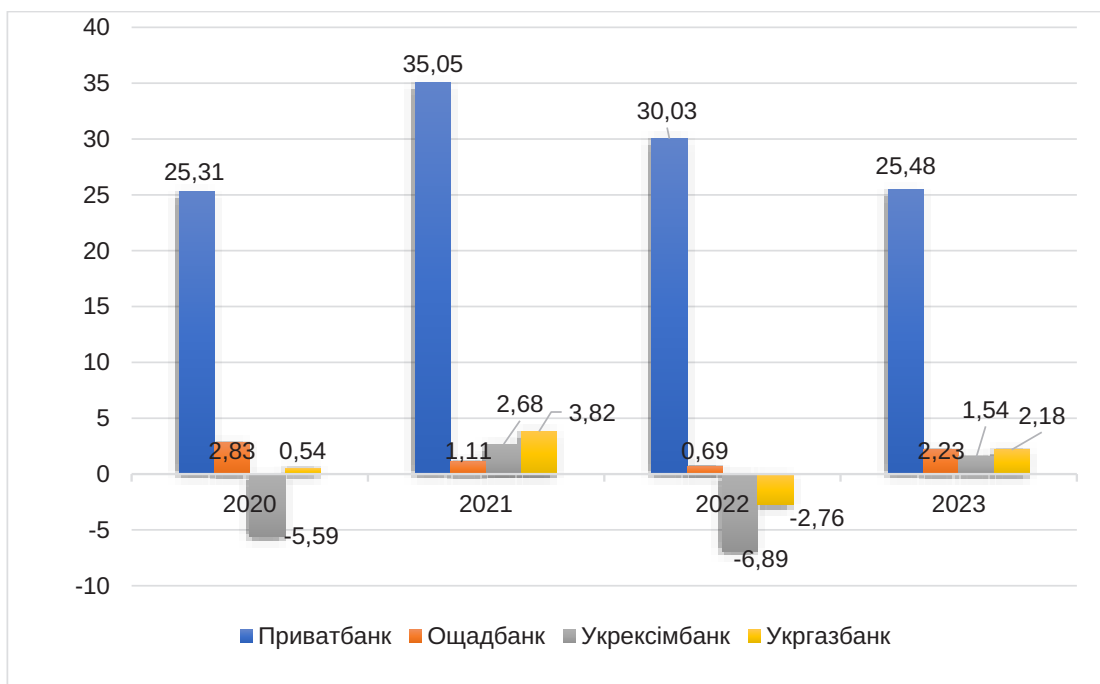

Рис. 1. Прибуток/збиток державних банків у 2020–2023 рр., млрд грн*

* Дані за січень-травень 2023 р.

Джерело: узагальнено автором на основі [5]

В 2020–2023 рр. банк стабільно посідав перше місце за обсягом прибутку. Найбільші збитки з усіх банків отримали Укргазбанк і Укресімбанк (відповідно 2,76 млрд грн і 6,89 млрд грн).

З огляду на низький попит на кредити в умовах війни, доступне бланкове рефінансування з боку НБУ та продовження припливу коштів клієнтів до банків, в 2022 р. державні банки не мали проблем з нестачею фінансування. Зростання процентних доходів відбувалося переважно через вкладення вільної ліквідності у високодохідні депозитні сертифікати НБУ [6, с. 2].

Загальний прибуток українських банків за січень-травень 2023 р. склав 53,59 млрд грн. Це у 2,2 рази більше показника відповідного

періоду 2021 р. Такий результат став найкращим не лише за останні п'ять років, а й за всю історію незалежності України. Наразі збитковими є лише 9% установ. Головні чинники прибутковості сектору – зростання доходів в результаті поступового відновлення банківської діяльності та порівняно несуттєві обсяги доформування резервів. Як бачимо з таблиці 2, державні банки у 2023 р. отримали досить високі прибутки та входять в десятку банків з найвищою прибутковістю. 59% загального прибутку належить державним банкам, тобто прибуток банківського сектору дуже концентрований. За п'ять місяців 2023 року вони заробили 31,43 млрд грн. ПриватБанк одержав 81% від загального прибутку по державних банках

Таблиця 2

Найбільш прибуткові банки України у 2023 р.

Місце	Назва банку	Травень 2023	Травень 2022	Місце у 2022
1	АТ «ПриватБанк»	25.48	5.65	1
2	АТ «Райффайзен Банк»	3.26	0.42	2
3	АТ «ПУМБ»	2.99	0.22	5
4	АТ «УкрСиббанк»	2.89	0.35	3
5	АТ «ОТП Банк»	2.57	-0.6	65
6	АТ «Сітібанк»	2.27	0.11	7
7	АТ «Ощадбанк»	2.23	-3.58	69
8	АБ «Укргазбанк»	2.18	-1.9	67
9	АТ «Укресімбанк»	1.54	-2.1	68
10	АТ «СЕНС БАНК»	1.4	0.03	21

Джерело: [5]

(25,48 млрд грн або 47,5% від загальної суми прибутку по системі).

На державні банки сьогодні припадає понад половина чистих активів банківської системи: ПриватБанк (549,7 млрд грн), Ощадбанк (272,2 млрд грн), Укрексімбанк (236,2 млрд грн), Укргазбанк (132,05 млрд грн). Через значні надходження коштів населенню, зокрема завдяки державним соціальним виплатам, виплатам військовослужбовцям (лідерами за цим показником є Ощадбанк та ПриватБанк), триває зростання частки державних банків у депозитному портфелі фізичних осіб – 60,6% на початок 2023 р. [6, с. 3]. Під час пандемії Covid-19 та війни вкладники вважали державні банки менш ризиковими, ніж приватні, сподіваючись на підтримку держави в разі суттєвих проблем з капіталом чи ліквідністю.

Більшість нових надходжень коштів залишаються на поточних рахунках. Водночас підвищення ставок за депозитами прискорило збільшення строкових коштів у гривні наприкінці 2022 р. Обсяги гривневих коштів фізичних осіб збільшилися на 31,2%. Найвідчутніше зростали вклади в установах із розвиненим інтернет-банкінгом. ПриватБанк залишається лідером за залученням депозитів фізосіб – понад 35% від загального обсягу [7]. З 1 квітня 2022 р. вступила в норма дія закону про повне гарантування державою вкладів фізичних осіб на період воєнного стану та три місяці після його завершення. Крім того, до загальної системи

гарантування вкладів віднесено Ощадбанк, який до квітня 2022 р. єдиний мав 100% гарантію вкладів

Кредитний попит населення та бізнесу в 2020–2023 рр. значно послабився. Корпоративний кредитний портфель зростає насамперед у державних банках, найперше завдяки кредитам сільському господарству та державним корпораціям. Основним рушієм гривневого корпоративного кредитування є державна програма підтримки «Доступні кредити 5-7-9%».

За даними НБУ на 01.01.2023 р. найбільший кредитний портфель мали Ощадбанк (83,2 млрд грн), Укрексімбанк (83 млрд грн), ПриватБанк (71,4 млрд грн), Укргазбанк (65,3 млрд грн), Райффайзен Банк (61,8 млрд грн). Тобто частка кредитного портфелю державних банків у сукупному кредитному портфелі банків становить 29% [4].

Однією з найбільших проблем банків України (насамперед державних) є дуже велика частка проблемних кредитів.

У 2017 р. вона становила 57% від загального обсягу кредитів. До повномасштабного вторгнення росії в Україну частка непрацюючих кредитів (NPL) в українських банках скорочувалася і на 1 березня 2022 р. склала 27%. На початок 2023 р. частка NPL у банківському секторі знову зросла – до 38%.

В державних банках частка NPL є катастрофічно великою у порівнянні з іноземними та приватними банками (рис. 2). На початок 2023 р.

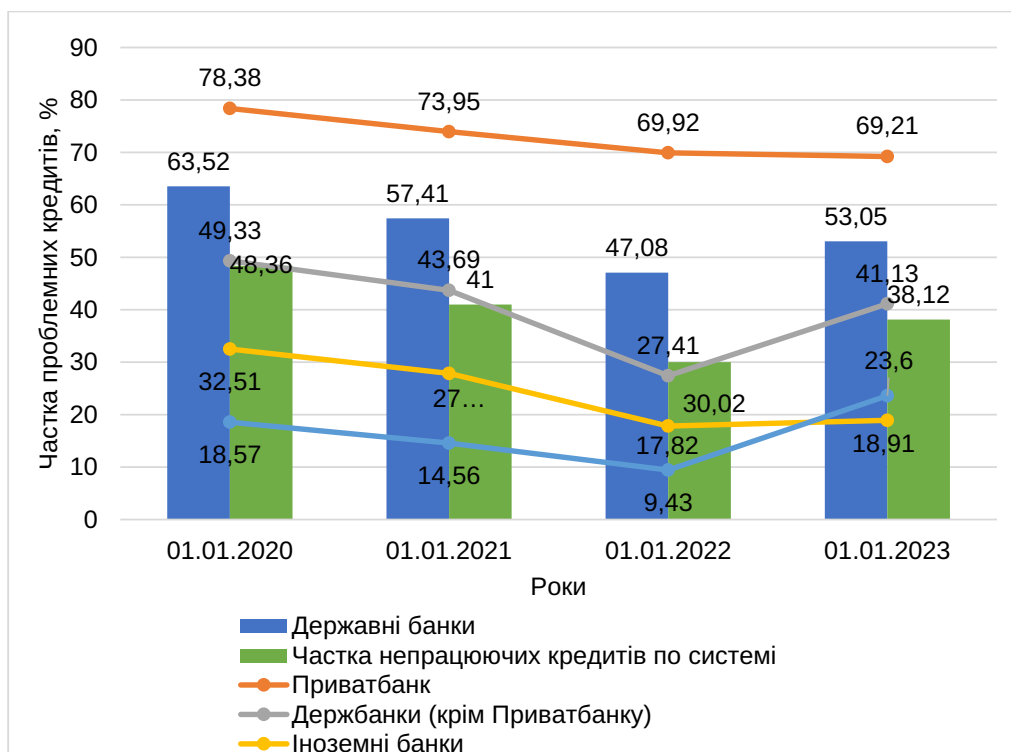

Рис. 2. Частка NPL у банках за формою власності у 2019–2022 р.

Джерело: узагальнено автором на основі даних [8]

найбільша частка NPL у ПриватБанку – 69,21%. До 2021 р. окремими банками державного сектору було досягнуто прогресу щодо зменшення портфеля непрацюючих кредитів, однак воєнні дії негативно вплинули на частку проблемних кредитів в держбанках і вона виросла з 47,08% у 2021 р. до 53,05% у 2022 р.

Повномасштабна війна змусила банки, в тому числі й державні, скорочувати мережу відділень. Це пов'язано з необхідністю зменшення витрат на тлі скорочення доходів й зменшення попиту на банківські послуги в деяких регіонах через масовий виїзд населення та падіння бізнес-активності (табл. 3). Загалом скорочення банківської мережі триває багато років поспіль: за останні 5 років вона зменшилась удвічі, за 10 років – майже в чотири рази. Відділення скорочувались через виведення банків з ринку, впорядкування мереж державними банками та цифровізацію банківської діяльності.

Найбільше скорочення спостерігалось в зонах активних бойових дій: Харківській, Запорізькій, Донецькій та Херсонській областях. Переважно через вплив війни у 2022 р. в Україні було скорочено кожне п'яте банківське відділення. З 1 липня 2020 р. до 1 липня 2023 р. припинили діяльність 61% відділень державних банків. Найбільша кількість закритих відділень припадає на ПриватБанк та Ощадбанк.

Новим викликом для безперебійної роботи банків із жовтня 2022 р. стали терористичні атаки росії на об'єкти енергетичної інфраструктури та викликані ними перебої в енергопостачанні. У відповідь на це НБУ із банками започаткували проєкт безперервного надання банківських послуг «POWER BANKING». У межах цього проєкту банки забезпечили готовність роботу своїх чергових відділень навіть в умовах тривалого блекауту [6, с. 38].

Після націоналізації Сенс Банку держава ще більше закріпила своє монопольне становище на банківському ринку, а разом зі збільшенням кількості держбанків зросли і ризики, притаманні державному управлінню [2]. Найближчим часом державна частка істотно не зменшиться,

оскільки може бути частково приватизовано тільки Укргазбанк.

В цілому державні банки менш прибуткові та ефективні, ніж приватні та іноземні (за виключенням ПриватБанку). Менша дохідність держбанків зумовлена насамперед значними обсягами кредитування уряду (ОВДП у портфелі банків), що мають меншу дохідність, аніж кредитні операції. Ситуація зі слабкою ефективністю та прибутковістю кардинально не змінюється вже багато років попри зусилля уряду з реформування держбанків. Ці банки неохоче застосовують (або взагалі не застосовують) активні методи вирішення проблеми з накопиченими непрацюючими кредитами [3, с. 36]. Якщо комерційні банки вирішують цю проблему через реструктуризацію чи продаж боргів, державні банки є більш інертними. Це призводить до масштабних витрат для держави, яка покриває збитки банків від NPL інвестиціями у капітал державних банків [10, с. 174].

У вересні 2020 р. було розроблено «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору», що передбачали суттєве зменшення частки державних банків в банківській системі до 25% до 2025 р., підвищення їх прибутковості, впровадження стратегії для кожного державного банку, скорочення частки непрацюючих активів у державних банках (менше 20% від загального обсягу активів) тощо [11].

Однак у зв'язку з нападом росії на Україну поставлені цілі реформування державних банків стали недосяжними на найближчу перспективу. Тому 7 травня 2022 р. було прийнято Основні (стратегічні) напрями діяльності банків державного сектору на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки. Місія банків державного сектору у цей період полягає в активній участі у забезпеченні фінансової стабільності України, підтримці та стабільності функціонування банківського сектору, забезпеченні фінансування пріоритетних галузей економіки та безперебійного функціонування підприємств (об'єктів) критичної інфраструктури, у тому числі таких, що знаходяться у державній власності [1].

Таблиця 3

Кількість структурних підрозділів державних банків в Україні у 2020–2023 рр.

	01.07.2020	01.07.2021	01.07.2022	01.07.2023
Укресімбанк	60	60	53	48
ПриватБанк	1833	1574	1452	1131
Ощадбанк	2097	1743	1305	1183
Укргазбанк	248	269	261	219
Всього підрозділів державних банків	4238	3646	3071	2581
Всього підрозділів банків по системі	7580	6895	5989	5153
Частка підрозділів державних банків від загальної кількості банків, %	55,91	52,88	51,28	50

Джерело: сформовано автором на основі [9]

Висновки з проведеного дослідження та напрями перспективних досліджень. Ефективне функціонування банків державного сектору, які забезпечують стабільність банківської системи, має особливе значення для економіки та безпеки держави у воєнний та післявоєнний періоди. Державні банки як такі, що мають найрозвиненішу мережу відділень, й надалі мають розглядатися як провідні у програмах державної економічної підтримки. Перспективи подальших досліджень полягають у формуванні оновлених стратегій розвитку державних банків в післявоєнний період з урахуванням всіх факторів впливу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення основних (стратегічних) напрямів діяльності банків державного сектору на період воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 356-р. URL: <http://surl.li/crfbe>
2. Вінокуров Я. Закон ухвалено, банк Фрідмана нарешті націоналізують. Як це буде і що дістанеться державі? *Економічна правда*. 31 травня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/31/700669/>
3. Державні банки: валіза без ручки. *CASE Україна*. 2021. 40 с. URL: https://cost.ua/content/uploads/sites/2/2021/12/CASE_zvit_derzh_banky_5.pdf
4. Показники банківської системи. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision>
5. Прибутковість української банківської системи. URL: <https://opendatabot.ua/open/bank-ranking>
6. Огляд банківського сектору. Лютий 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4
7. Bankografo+ Кожна цифра. Кожного банку. URL: <http://plus.bankografo.com/banks/ukrgazbank.html>
8. Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
9. Кількість структурних підрозділів банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
10. Родіонова Т.А., Пятков А.М. Аналіз ефективності державних, приватних і іноземних банків України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 12. С. 171–185.
11. Засади стратегічного реформування державного банківського сектору (стратегічні принципи). 2020 р. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/20200814%20SOB%20Strategy.pdf>

REFERENCES:

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia osnovnykh (strategichnykh) napriamiv diial-

nosti bankiv derzhavnoho sektoru na period voinnoho stanu ta pislivoiennoho vidnovlennia ekonomiky dated May 7, 2022 N 356-r. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the main (strategic) activities of public sector banks for the period of martial law and post-war recovery of the economy]. Available at: <http://surl.li/crfbe> (accessed July 31, 2023).

2. Vinokurov Ya. (2023) Zakon ukhvaleno, bank Fridmana nareshti natsionalizuiut. Yak tse bude i shcho distanetsia derzhavi? [The law has been passed, Friedman's bank will finally be nationalized. How will it be and what will the state get?] *Ekonomichna pravda – Economic truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/31/700669/> (accessed July 31, 2023).

3. Derzhavni banky: valiza bez ruchky [State banks: a suitcase without a handle]. *CASE Ukraine*. 2021. 40 p. Available at: https://cost.ua/content/uploads/sites/2/2021/12/CASE_zvit_derzh_banky_5.pdf (accessed July 31, 2023).

4. Pokaznyky bankivskoi systemy [Indicators of the banking system] Available at: <https://bank.gov.ua/ua/supervision> (accessed July 31, 2023).

5. Prybutkovist ukrainskoi bankivskoi systemy [Profitability of the Ukrainian banking system]. Available at: <https://opendatabot.ua/open/bank-ranking> (accessed July 31, 2023).

6. Ohliad bankivskoho sektoru (Febr 2023) [Overview of the banking sector] Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4 (accessed July 31, 2023).

7. Bankografo+ Kozhna tsyfra. Kozhnoho banku. [Bankografo+ Every digit. Every bank] Available at: <http://plus.bankografo.com/banks/ukrgazbank.html> (accessed July 31, 2023)

8. Obsiahy aktyvnykh operatsii ta chastka nepratsiuiuchykh aktyviv v tsilomu po systemi [Volumes of active operations and the share of non-working assets in the system] Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (accessed July 31, 2023).

9. Kilkist strukturnykh pidrozdiliv bankiv [Number of structural subdivisions of banks] Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (accessed July 31, 2023).

10. Rodionova T.A., Piatkov A.M. (2020) Analiz efektyvnosti derzhavnykh, pryvatnykh i inozemnykh bankiv Ukrainy [Analysis of the effectiveness of state, private and foreign banks of Ukraine] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, vol. 12, pp. 171–185.

11. Zasady stratehichnoho reformuvannia derzhavnoho bankivskoho sektoru (stratehichni pryntsyipy) [Principles of strategic reform of the state banking sector (strategic principles)] 2020. Available at: <https://mof.gov.ua/storage/files/20200814%20SOB%20Strategy.pdf> (accessed July 31, 2023).